

A magyar rendszerváltás számtalan reménnyel, várakozással kapcsolódott össze a közgondolkodásban. Ezek egyike volt a piacgazdaság kiépítése – s amit ehhez sokan gondolatban hozzáfűztek: a tömegfogyasztás álmképének megvalósulása (is). S alig húsz év elteltével, a 2009-es pénzügyi válság a piacok mindenhatóságába vetett hitet egyszerre szertefoszlatta, s a túlfogyasztó társadalmakat recesszióval „büntette”.

I. A holnap tegnapja

A világgazdaság vezető országaiban ismét az állami beavatkozások élnek már reneszánszukat, miközben mi még alig hagytuk magunk mögött a mindenható állam koncepcióját. Privatizálunk, üzemeltetésbe adunk, kiszervezünk, még éppen csak keressük a közszektor és a piaci szektor közötti erőforrás-allokáció optimális és méltányos formáit, s máris rövidtávúvá teszi az ezekről való gondolkodást a válság és az azzal együtt járó

Steiger Judit

Mit hozott a piacgazdaság?

kényszeres veszteségnyhító lépések. Még nem alakulhatott ki a közösségi beruházások hosszú távon is piacvezérelt gazdaságpolitikája, de már véget is ért egy újabb előképe/felvonása a politikai váltógazdálkodásban. Régióink jellegzetességét hordjuk ezzel magunkon, csak mi még kifejezettebben, még hullámzóbban, mint szomszédjaink. Térségünk nagy vesztesékként látjuk önmagunkat, ha csak a félmúltbeli helyzetünkre tekintünk is vissza, láthatóan romlott teljesítményünk. S ebben a veszteségérzésben még tovább erősítenek bennünket a költségvetési megszorítások – még akkor is, ha Európa-szerte napirenden vannak ma e kérdések. Az államadósság nagysága akkor is nyomasztóan nehe-

Az államháztartás bruttó adóssága a GDP százalékában¹

Ország	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Ausztria	66,5	67,1	66,5	65,5	64,8	63,9	62,2	59,5	62,6
Belgium	107,8	106,5	103,5	98,7	94,4	92,1	88,1	84,2	89,8
Csehország	18,5	25,1	28,5	30,1	30,4	29,7	29,4	29,0	30,0
Franciaország	57,3	56,9	58,8	62,9	64,9	66,4	63,7	63,8	67,4
Görögország	103,4	103,7	101,7	98,0	98,6	100,0	97,1	95,6	99,2
Hollandia	53,8	50,7	50,5	52,0	52,4	51,8	47,4	45,5	58,2
Lengyelország	36,8	37,6	42,2	47,1	45,7	47,1	47,7	45,0	47,2
Magyarország	54,2	52,1	55,8	58,1	59,4	61,8	65,6	65,9	72,9
Málta	55,9	62,1	60,1	69,3	72,1	70,2	63,6	62,0	63,8
Nagy-Britannia	41,0	37,7	37,5	38,7	40,6	42,2	43,2	44,2	52,0
Németország	59,7	58,8	60,3	63,8	65,6	68,0	67,6	65,0	65,9
Olaszország	109,2	108,8	105,7	104,4	103,8	105,8	106,5	103,5	105,8
Portugália	50,5	52,9	55,6	56,9	58,3	63,6	64,7	63,6	66,3
Románia	22,5	25,7	24,9	21,5	18,7	15,8	12,4	12,6	13,6
Szlovákia	50,3	48,9	43,4	42,4	41,4	34,2	30,5	29,3	27,7
Szlovénia	..	26,8	28,0	27,5	27,8	27,0	26,7	23,3	22,5
Európai Unió–27	61,9	61,0	60,3	61,8	62,2	62,7	61,3	58,7	61,5
Eurózóna	68,7	68,4	68,2	69,3	69,7	70,4	68,6	66,2	69,6
Japán	142,1	151,7	160,9	167,2	178,1	191,6	191,3	187,7	173,1
Amerikai Egyesült Államok	55,0	54,9	57,2	60,5	61,5	61,7	61,2	62,2	70,7
Kanada	82,1	82,7	80,6	76,6	72,6	71,0	68,0	64,2	62,7

zedik ránk, ha az EU tagországok között nálunk eladódottabbak is vannak.

S mindeközben finanszírozhatatlan a nyugdíjrendszer, és kiürült az egészség-kassza. Generációs ellentétek feszülnek a jelen és a jövő teherviselői között, s bizalomhiány keletkezett a társadalmi pénzalapok mindenfajta újraelosztásával szemben. Hirtelen és negatív együttállását tapasztalhatjuk a külső piacok megrendüléséből adódó konjunkturális jelenségeknek és a hazai gazdaság elernyedti reakcióinak. A megoldatlanság áráként pedig mindezt a társadalomra az adók növelésével és az inflációs adónak is nevezett tartós árszínvonal-emelkedéssel együttesen terhelik rá.

És itt van a piactudással a tömegfogyasztás lehetősége is, – s ezzel együtt azok tömege is, akiket pénzük hiánya választ el az áhított fogyasztástól. S itt vannak már azok a kereskedelmi és pénzügyi csapdák is, melyek e pénzhíányt próbálják meg „enyhíteni” egyszerűnek mondott megoldásokkal és jól előkészített blanketta-szerződésekkel. S hiszik sokan, hogy csak az ismerethiány választotta el őket eddig is ezektől a könnyű megoldásoktól, s hogy van, mint ahogyan remélték, mindenre megoldás. Megrendítő mindezek után a be nem teljesített ígéretek következményeivel találkozni, megtanulni az önfinanszírozó piaci rendszerek logikájához szorosan hozzá tartozó vagyonszűküléseknek akár a szankcionálását is.

Egyre nagyobb a különbség a piactudással az áhított képe és mai hétköznapi realitása között. Nemcsak azért, mert idealizáltan láttuk és akartuk feltétlenül, mint egyedül lehetségeset látni, a piactudást. Azért is sikertelen volt jó néhány kísérlet, mert olyan eszközöket használtunk, melyeket még nem ismertünk igazán. Tapasztalatok nélkül, de elszántan sétáltunk bele néha a csapdába. Ezek a csapdák gyakran csak egyszerű, de már kiérlelt üzleti fogások az új piacok új vevőinek, s mi a régióinkban is élen járva tettük magunkévá mindazt, ami piaci és nyugati.

És jött a tőke az új piacokra, és hívtuk is a tőkét, mert hozta a pénzt és az üzleti tudást, amelyből mi szűkösen voltunk. A pénz, a tőke gyakran hitel volt, a piaci ismeret egy része pedig a vállalati páncélszekrények és titoktartási szerződések titka maradt továbbra is. Ami viszont biztos volt, ami dinamikus haladt előre, az a piactudás.

Hamar megláthattuk azt is, hogy nemcsak arra kelletek nagy számban a felvásárolt üzemek, cégek, hogy azokat korszerűsítve megújult legyen a hazai termékínálat, hanem főként arra, hogy a piacra való visszatérés lehetőségét is lokalizálják. Régóta alkalmazott technika az erőfölényes piacokon a potenciális versenytársak eszközeinek felvásárlása azért, hogy a jövőre nézve is kizárják a verseny lehetőségét, a piacra való újbóli visszajutást. Még új technológiáknál is alkalmazzák e módszert, nemhogy korszerűtlen, piacképtelen felszerelések esetén. Megtanultuk ezt is, ha kényes volt is a mosolyunk hozzá. (Az ismert fordulatot élve: más kárán tanul az okos, de mennyi élménytől fosztja meg magát!) S az újonnan elsajátított üzleti technikákat

gyakran mi magunk is alkalmaztuk azon frissiben a tőlünk fejletlenebbekkel szemben.

Megláthattuk, hogy a jó hírű nemzetközi cégek hazai vállalatainál a magasan kvalifikált, jól fizetett alkalmazottak szinte külföldiként éltek és élnek, belföld és külföld között megosztva magukat, de bárhol legyenek, mindenképpen egy másik világban vannak, mint amiben a honi átlagemberek. Fejvadász cégekkel kontrollálják juttatásaik napi piacképes szintjét, rafting túrákon „tartják karban” a céges csapatszellemet, és extrém sportok extra körülményei teszik harcedzetté, kökeménnyé a vezetőket. Kell is a keménység a napon-ta megújuló ismeretekhez és technológiákhoz, nem beszélve a vállalati „karcsúsítások” véghezviteléről. Megtanultuk a vállalatbirodalmak „szívásos-nyomásos-mosásos” pénzáramait is, s a piactudás és a hálózati hatalomépítés kifinomultabb eszközeit is. Tanultuk és tanuljuk ma is a piactudás működését, s most már az európai nagy belső piac körülményei között.

II. Nyertesek...

Vannak igazi hazai nyertesek az átalakulásnak. Először talán az említendő, hogy *nyertesek vagyunk mindannyian* a vélemény szabadságnak, a vállalkozás szabadságának, a plurális politikai és választási rendszernek, s a generációsan is fenntartható magántulajdonosi vagyonszűkülésnek. Megváltozott fogyasztási szerkezetünk is, s ebben is vannak élményt adó elemek is. Hétköznapijaink normál fogyasztási cikkévé lett az évtizedekig áhított, vezető státuszszimbólum, az autó. Kitért a világ az utazni vágyók előtt. A hiánygazdaság puha költségvetési korlátos rendszerét² a tartós és rendszerjellegű hiányállapotokat a keresletkorlátos rendszer váltotta fel. Az „árcsapokkal” ma is szabályozható keresletünk, de jövedelmeink is változhatnak, s a személyek szabad európai áramlása révén is komoly jövedelmkülönbségek keletkezhetnek.

A rendszerváltást követő első évek a piacok megnyitának élményét hozták. Újabb technológiájú, jobb minőségű árukhoz jutottunk a piacokon, lassan elmúlt a Bécsből hazahozott hűtőládák vásárlásának vonzereje, és alábbhagyott a bevásárló turizmus is. Megjelent itthon is az árúosság. A növekvő beruházások és jövedelmek könnyen felszívták az új árukat, s amikor már nem volt fenntartható a korábbi értékesítési dinamika, az árúossághoz a keresletet a felelőtlenül kihitelezett pénzbőség is megteremtette. Valóságosnak látszott a társadalom számára a gyarapodás, ha nagy különbségekkel valósult is meg. A jelen fogyasztását szívesen bővítették a jövő terhére azok, akiknek jelenbeli jövedelmük nem adott erre elég lehetőséget. Sokan nem számítottak a gazdaság hirtelen megtorpanására, jövedelmük csökkenésére, a pénzügyi megszorításokra. A világgazdaság pénzügyi válsága, a tőzsdéi buborékok kidurranása, az árfolyamkockázat és a hitelek összefüggése sokak számára vált hirtelen tankönyvi tananyagból

napi valósággá 2008 után. Mondhatjuk, sokan túlnyerték magukat.

Valódi nyertesei a piacgazdaságnak azok is, akiket magántulajdonuk tőkésíthetősége, gazdasági vagy más társadalmi sikere a társadalom elitjébe emelt. Anyagi tehetőségük növelhette érdekvényesítési lehetőségeiket is – a központi és a helyi hatalom szintjén akár egyszerre is. (S az első generációs „aranyemberek” gyermekei már nem biztosan/vagy nemcsak a honi egyetemeken sajátítják el a számukra szükséges tudást, hanem svájci, amerikai vagy legalább uniós tagállamok egyetemén. Áttelepülnek vagy folytonosan mozognak a fejlett világ számukra megfelelő részeiben, s hozzánk tartoznak, de már egyre kevésbé kötődnek hozzánk.)

Nyertesek szinte biztosan a többdiplomás, több nyelven beszélő, mobilinternetes netbookjukkal utazó menedzserek, euro-bürokraták. Ők jelentik az idealizált mintaképet, amelyet sok szülő, mint elérendőt állít gyermeke elé, hiszen ők a modern kor emberei a fejlett országokban. Kutatók, mérnökök, orvosok, informatikai szakemberek is tartoznak ebbe a körbe, ám a legjellemzőbb közöttük a Huntington³ által a nyugati civilizáción belül külön is említett, az úgynevezett *Davosi Kultúra* képviselője, modellje.

„...Minden évben több tucat országból mintegy ezer üzletember, bankár, kormányzati tisztviselő, értelmiségi és újságíró találkozik a svájci Davosban tartott Világgazdasági Fórumon. A résztvevők csaknem mindegyike műszaki, társadalomtudományi, üzleti vagy jogi diplomával rendelkezik, szavakkal és/vagy számokkal dolgozik, kitűnően beszél angolul, kiterjedt nemzetközi kapcsolatokkal rendelkező kormányhivatalok, vállalatok és tudományos intézetek alkalmazásában áll, és gyakran utazik külföldre. Csaknem valamennyien az individualizmus, a piacgazdaság és a demokrácia hívei, ami szintén közös a nyugati civilizáció képviselőiben.”⁴

Valóban, a piacgazdaság rendszerváltás utáni hazai alakítása összekapcsolódott a plurális politikai rendszer és a demokratikus társadalmi intézmények kiépítésével is. A magántulajdon általánossá válása, a gazdasági szerkezet versenyzővé tétele jelentette a gazdaság újrapolitizálását, a modern demokráciák versengő politikai szerkezetének megfelelően. Az individualizmus és az autonóm személyiségek kifejlődése mindezen gazdasági és politikai változásokkal lehetségessé vált. Tömegessé, dominánssá válásához azonban az individuális szabadságok társadalmi intézményeinek erősítésére és tartós fennmaradására van/lenne szükség. Kelet-Közép-Európában ez ritkán sikerül. Hiány, alapvető hiány, amelynek romboló erejét naponta tapasztaljuk, véleményem szerint ennek a folytonosságnak, a stabilitásnak a hiányából van igazán. Nemhogy egy személyiség kialakulásához való idő, de egy generáció társadalmi alapértékének biztos megtartásához való idő sem volt biztosított az elmúlt száz évben egyetlen generáció számára sem. Ez pedig a tartós értékrend kialakulása ellen hat, s a szélsőségeket erősíti régióinkban és országunkban egyaránt.

III. Vesztesek...

Vesztesei vagyunk mindannyian az általános bizalom szint csökkenésének, sokak számára még az alapvető biztonságérzet elvesztésének is. A társadalmi elszigetelődés erősödése különösen feltűnik, ha azt a rendszerváltást megelőző, hangsúlyozottan közösségi értékeket hirdető társadalommal vetjük össze. A korábbi alacsony életszínvonalat biztosító, ugyanakkor relatív létbiztonságot nyújtó társadalmi gazdálkodást a piacgazdaság hatékonysági kényszere és bősége váltotta fel. Az újonnan piacvezérelt gazdaságban először az anyagiakban való differenciálódás, majd a generációnként megmutató társadalmi egyenlőtlenség növekedése egyre jobban növelte a társadalmi elszigetelődést. Ennek az irányába hatott, ezt erősítette a piac logikája, mechanizmusa is. Az eredményesen teljesítő önmagukat is a tűrőképesség határáig „dolgoztatták” saját új vállalkozásukban, s ebben alig különböztek azoktól a jól fizetett alkalmazottaktól, akik csak most ismerkedtek meg a jólfizettség miatt önként teljesített 12–14 órás munkaidővel és a hétvégén is kötelező csapattépitésekkel.

A társadalmi értékértékváltás ugyanakkor sokakat ért készületlenül, s nem mindenki tudott azonnal megfelelő egyéni életstratégiákat kialakítani. Különösen a középkorú és az idős generációból kerültek ki olyanok, akik nem kívántak személyiségcserével alkalmazkodni az új idők új értékeihez. Sokan, akik életük nagy részét még a korábbi rendszerben élték le, ha el is bizonytalanodtak korábbi értékeikben, átalakítani már nem tudták, vagy nem is akarták azokat. Kisodródtak a társadalom fő áramából, s ha a megszűnő gazdasági ágazatok üzemében dolgoztak, sokan váltak munkanélkülivé, tartósan és eredménytelenül munkát keresővé. Nem lett mindenki kényszervállalkozó, nem tudta mindenki saját önfoglalkoztatását ilyen formán megteremteni. A vállalkozás indítása, az átképzésen való részvétel a fiatalabbakat és a vállalkozó szelleműeket jellemezte, de a társadalom tömegeinek az a része, akik segédmunkát vagy betanított munkát végeztek, vártak alkalmazásukra. Ők nem egyszerűen a társadalmak nagyobbik részét jellemző kockázatkerülő magatartásúak, hanem a kockázatot teljesen nélkülöző, a foglalkoztatás biztonságát hosszú távon is megadó elhelyezkedésben reménykedtek. Keserű volt a csalódás. A kilencvenes évek első felében az évi félmillió munkanélküliből évente több százezres nagyságrendű munkavállalói tömeg hagyta el úgy a munkapiacot, hogy oda már sohasem tért vissza. A bezárt vagy eladott nagyüzemek, a visszaszűkített termelés jóval kevesebb munkavállalót igényelt. A „felszabadult” munkaerő a szürke- és feketegazdaság tartós vagy alkalmi, illegális munkaerőjét táplálta, vagy a mezőgazdasági magángazdálkodás vagy a háztartásban maradás lehetőségét választotta. Sokuk mentális egészsége is megromolhatott, ha reményük sem maradt a munkapiaci visszaintegrálódásra. Ha megszűntek vagy megromlottak korábbi emberi kapcsolataik, talajt veszítették is válhattak.

Közülük is kerülhetett ki a ma mintegy 60 000 főre becsült hajléktalanok egy része.

2009-ben ismét csúcspontot dönt a munkanélküliség – tizenöt éve nem látott magasságban, 10,3%-on áll.⁵ Ez 2009 harmadik negyedévében pontosan 436 ezer főt jelent. Ha összevetjük a rendszerváltást követő első évekkkel, feltűnhet, hogy a munkanélküliségi ráta hasonló alakulása mellett ma számszerűen kevesebb a munkanélküli. Ez azzal magyarázható, hogy jelentősen megváltozott a 15 és 74 év közötti korosztálynál a gazdaságilag aktívak száma; az itt látható mértékekről 2009 harmadik negyedévére már csupán 3 millió 784 ezerre csökkent.⁶ Vagyis 1 millió ember nincs már a munkaerőpiacon. Igaz, a bőven rendelkezésre álló munka nem jelent feltétlenül hatékonyan foglalkoztatható munkát is. Ezt is megtanultuk a piacgazdaság munkapiaci összefüggéseiből. Mégis, közgazdaságilag elpazarolt erőforrásokat, létre nem jött GDP-t jelent ennek egy része. S ezen túlmenően is: a gondolkodás időben és térben nem lehet olyan szűklátókörű, hogy ne tekintsen 1 millió ember, s az általuk érintett családok sorsára.

szere. Egyszerű arányosítással láthatjuk a jövőt: csökkenő befizetések mellett növekvő egyedszámú kifizetést úgy tarthatunk csak fenn, ha egyre kisebb értékű lesz a kifizetés. (Vagyis nominálisan nem kell szükségszerűen csökkennie az összegnek, a reálérték-változást az infláció folytonossága úgyszólván létrehozza). Fokozatos elszegényedés vár tehát azokra, akik alacsony években egyéb forrásokkal nem számolhatnak. S jellemzően a foglalkoztatottak nagy része nem tart pénzügyi szakértőt, nem kap adó- és járulékoptimalizáló tanácsokat. Évtizedeken át teljesít fizetésével arányos terheket, s nem feltétlenül minimálbéren töltött évek után hagyja maga után az aktív éveket. Pedig több százezren tanulták már meg a piac logikáját: kötelezettségekből a minimumot, „optimalizációból” a maximumot kell választani mindaddig, amíg csak lehet.

Így a rendszerben finanszírozási vákuum van, folyamatos pozitív újraelosztást megvalósítva az optimalizálók javára. A reálgazdaság teljesítményétől és értékviszonyaitól teljesen elszakadt finanszírozási rendszer összeroppanása esetén ennek az árát a nyugdíjrendszer minden szereplője megfizeti majd – függetlenül attól, hogy

	1990	1992	1994	1996	1998	2000	2001
Regisztrált munkanélküli⁷	79 521	663 027	519 592	477 459	404 094	372 409	343 012
Munkanélküliségi ráta (%)	1,4	12,3	10,4	10,5	9,1	8,9	8

Gazdaságilag aktív 15–74 éves népesség (ezer fő)⁷							
	..	4 776,7	4 443,2	4 344,8	4 010,7	4 111,6	4 092,4

IV. S végül...

Privatizáltunk és privatizálunk ma is, kivonjuk az erőforrásokat a közösségi rendszerből, miközben finanszírozhatatlan szerkezetébe lassan beleroppanó társadalombiztosítási rendszert tartunk fent. Bevezettük a magán nyugdíjpénztárakat és az önkéntes nyugdíjpénztárakat, s azoknak a hozamait, sőt befizetett tagdíjaik egy részét is elveszítették, akik saját öregségükről felelősen gondolkodva bíztak a piaci nyugdíjrendszerekben. A bizalom összeomlása tovább rontja az alternatív nyugdíjrendszerek lehetséges kialakítását, így tovább fokozódik a felosztó-kirovó rendszer fenntartásának kény-

addig a naposabb, vagy az árnyékosabb oldalon tartózkodott.

Nyertesei és veszteseik egyaránt vannak országunkban a piacgazdaság kiépítésének. Az átalakítást vezető és az átalakítás terheit elviselő bizonyosok nincsenek egy véleményen, s néha már azt is gondolhatnánk, mintha nem is egy országban élnének. A tényekkel azonban mindannyiuknak egyet kell érteniük: „*húsz év után az államháztartás pozíciói – abszolút (önmagához mért) mutatóit tekintve és relatív értelemben (a környező, hasonló helyzetből induló államok többségéhez illetve az EU régebbi tagállamaihoz viszonyítva) is – rosszabbak, mint a rendszerváltáskor voltak.*”⁹

Jegyzetek

¹ Forrás: <http://portal.ksh.hu>

² Kornai János: *A hiány* (Budapest, 1980)

³ Huntington, Samuel P.: *A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása* (Budapest, 1998)

⁴ Huntington: i. m., 79. p.

⁵ Brückner Gergely–Dózsa György–Lambert Gábor: *Tűzoltók,*

reformerek (Figyelő: Üzlet, gazdaság, társadalom, 2009. 46., 19. p.)

⁶ Brückner–Dózsa–Lambert: i. m., 19. p.

⁷ Forrás: <http://portal.ksh.hu>

⁸ Forrás: <http://portal.ksh.hu>

⁹ Kovács Árpád: *Jegyzet a közpénzügyekről* (Budapest, 2009. 64. p.; megjelenés alatt az Eötvös Kiadónál)

